

مطالعه موردی به مثابه یک روش‌شناسی

دکتر ساجده علامه^۱

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۱۰/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۱۶

چکیده:

مطالعات موردی نقش مهمی در توسعه بنیادی و روش‌شناسی علوم اجتماعی داشته است. از سوی دیگر، سردرگمی و شبهات بسیاری درباره چيستی مطالعات موردی و کاربرد آنها وجود دارد. از آنجا که به نظر می‌رسد بسیاری از پژوهش‌های اجتماعی، از مطالعه موردی استفاده می‌کنند، روشن کردن چيستی و چگونگی کاربرد مطالعات موردی اهمیت می‌یابد. به‌ویژه آنکه این روش در پژوهش‌های جامعه‌شناسی در ایران به مثابه یک روش‌شناسی مستقل کمتر به کار گرفته می‌شود. این مقاله، در دو بخش تنظیم شده است. در بخش اول، تلاش می‌شود که ضمن شرح فرآیند انجام مطالعه موردی به مثابه یک روش‌شناسی «چيستی» و «چگونگی» آن روشن گردد. در این بخش، دو رویه مهم انجام مطالعات موردی یعنی مطالعه موردی توصیفی استیک (۱۳۷۹) و مطالعه موردی تبیینی ین (۱۳۷۸) که در ادبیات بسیار مورد توجه است، شرح داده می‌شود. در بخش دوم، پیشینه ۲۸ پژوهش که با عنوان مطالعه موردی در فصلنامه جامعه‌شناسی ایران از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته با استفاده از روش مرور سیستماتیک بررسی می‌گردد. نتایج نشان داد از میان ۲۸ پژوهشی که با عنوان مطالعه موردی ارائه شده است، فقط ۱۰/۷۱ درصد مطالعه موردی را به مثابه یک روش‌شناسی به کار گرفته است. در واقع، مطالعه موردی در اغلب این پژوهش‌ها به‌عنوان یک روش‌شناسی مستقل به کار گرفته نشده است بلکه عمدتاً انتخاب آنچه باید مطالعه شود، در دیگر روش‌شناسی‌ها به‌ویژه پیمایش بوده است.

مفاهیم کلیدی: مطالعه موردی، مطالعه موردی توصیفی، مطالعه موردی تبیینی

^۱ دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسأله

مطالعه موردی سابقه‌ای طولانی دارد. این مطالعات به‌طور گسترده در انسان‌شناسی اجتماعی مورد استفاده بوده است، و اکنون در علوم اجتماعی در پژوهش‌های مربوط به سیاست و حکومت، جامعه‌شناسی، مدیریت و مطالعات سازمانی و برنامه‌ریزی مورد استفاده قرار می‌گیرد. بسیاری از پژوهش‌ها و رساله‌های علوم اجتماعی با استفاده از مطالعه موردی نوشته شده‌اند، اما این روش به مثابه یک روش‌شناسی مستقل در پژوهش‌های علوم اجتماعی در ایران کمتر به کار گرفته می‌شود. در برخی کاربردها نادرستی از آن به کار گرفته شده است و در برخی با نوعی شلختگی برابر دانسته شده است. به نظر می‌رسد این امر ناشی از فقدان شرح روشنی از «چیستی» و «چگونگی» فرآیند انجام مطالعه موردی به عنوان یک روش‌شناسی است. پاره‌ای از اختلافات و ابهامات موجود در مورد ماهیت و بکارگیری مطالعه موردی این فقدان را عمیق‌تر می‌سازد. این اختلافات و ابهامات از دیدگاه‌های متفاوت محققان به آن نشأت می‌گیرد. برخی از محققان از آن به عنوان یک روش‌شناسی (یا استراتژی تحقیقاتی) نام برده و برخی دیگر آن را روشی در انتخاب آنچه باید مطالعه شود می‌دانند. برخی فقط بر جنبه‌های اکتشافی و توصیفی آن تأکید کرده و برخی دیگر بیان داشته‌اند که مطالعات موردی اهداف تبیینی نیز دارند. برخی از مطالعات موردی کمی و کیفی سخن گفته و برخی دیگر معتقدند در یک مطالعه موردی می‌توان از روش‌های هم کیفی و هم کمی استفاده کرد. برخی مدعی‌اند امکان تعمیم در مطالعه موردی وجود ندارد و برخی دیگر سعی در ارائه تعمیم‌های خاص مناسب با تحقیق مطالعات موردی دارند.

این مقاله، در دو بخش تنظیم شده است. در بخش اول، تلاش می‌گردد که ضمن پاسخ به این پرسش‌ها و ابهامات، «چیستی» و «چگونگی» فرآیند انجام مطالعه موردی به مثابه یک روش‌شناسی شرح داده شود. در بخش دوم، با استفاده از روش مرور سیستماتیک^۱ پیشینه تحقیقاتی که با عنوان مطالعه موردی در فصلنامه جامعه‌شناسی ایران از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته بررسی می‌گردد. هدف از مرور سیستماتیک این تحقیقات این است که آنها تا چه میزان مطالعه موردی را به مثابه یک روش‌شناسی مستقل به کار برده‌اند.

^۱ systematic review

بخش اول

- در بخش اول، با پرسش‌های زیر روبرو خواهیم بود؛
۱. آیا مطالعه موردی یک روش‌شناسی مستقل است؟
 ۲. آیا مطالعه موردی رویکردی توصیفی است یا تبیینی؟
 ۳. آیا مطالعه موردی رویکردی کمی است یا کیفی؟
 ۴. آیا تعمیم در تحقیق مطالعه موردی امکان‌پذیر است؟

پیشینه مطالعه موردی

در آغاز علوم اجتماعی مدرن، مطالعات موردی رویکرد پژوهشی غالب بودند. خاستگاه مطالعه موردی مدرن علوم اجتماعی را باید در انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی جستجو کرد. برای مثال، می‌توان از مطالعه انسان‌شناختی مالینوفسکی از جزایر تروبریانند، مطالعه لی‌پلی از خانواده‌ها و مطالعات مکتب جامعه‌شناسی شیکاگو مانند مطالعه توماس و زنائیکی از روستایان لهستان در اروپا و آمریکا به‌عنوان نمونه‌های اولیه و پیشگام مطالعات موردی نام برد. در واقع، در دهه بیست مطالعه موردی روش مورد قبول در پژوهش‌های اجتماعی بود. این روش عمدتاً در سنت جامعه‌شناسی شیکاگو دنبال می‌شد. پس از آن دورانی رسید که مطالعه موردی با پیمایش‌های اجتماعی در تعارض قرار گرفت. بحث‌ها حول این می‌گشت که کدام یک از این دو روش علمی‌تر بود، یعنی نزدیک‌تر به روش‌های علوم طبیعی محسوب می‌شد. از این رو، اواخر دهه بیست و سی شاهد بحث و جدل درباره مزیت‌ها و شایستگی‌های نسبی مطالعات موردی و روش‌های آماری بود. پس از جنگ جهانی دوم، این بحث‌ها به خصوص بین طرفداران روش‌های کمی و کیفی ادامه یافت. از نظر عده زیادی، پیمایش و آزمایش روش‌هایی علمی بودند اما مطالعه موردی علمی نبود. بنابراین، روش‌های کمی حداقل در میان روش‌شناسان موقعیت هژمونیک به دست آورد. در دهه پنجاه، بحث مطالعه موردی به کل از کتاب‌های روش تحقیق اجتماعی ناپدید شد، هر چند که همچنان فنون خاصی مثل مشاهده مشارکتی مورد توجه بود. این کاهش علاقه بدون شک در نتیجه استفاده از روش‌های کمی و آماری و افزایش دسترسی به کامپیوتر برای سرعت بخشیدن به این تحلیل‌ها بود. سی سال بعد، در نتیجه زنده شدن علاقه به روش‌های کیفی، به‌خصوص در پژوهش‌های آموزشی و ارزشیابی و در جامعه‌شناسی بریتانیایی بحث مطالعات موردی دوباره پا گرفت. در طول سال‌های اخیر، نه تنها شاهد تجدید حیات مطالعات موردی در اغلب رشته‌ها هستیم، بلکه تأملات روش‌شناسی

بی‌سابقه‌ای نیز در این رویکرد صورت گرفته است (برگرفته از گیون^۱، ۲۰۰۸:۶۸؛ بلیکی^۲، ۲۰۲۷:۱۳۹۰؛ کراسول^۳، ۱۳۹۱:۹۹).

آیا مطالعه موردی یک روش‌شناسی مستقل است؟

در فرهنگ روش تحقیق کیفی سیج^۴ مطالعه موردی این‌گونه تعریف می‌گردد: «مطالعه موردی یک رویکرد پژوهشی است که در آن یک یا تعداد اندکی از موارد یک پدیده عمیقاً مطالعه می‌شود» (گیون، ۲۰۰۸:۶۸). گود و هات^۵ (۱۹۵۲:۳۳۰)، مطالعه موردی را رویکردی می‌دانند که بر اساس آن هر واحد اجتماعی همچون یک کل در نظر گرفته می‌شود. بر طبق این تعاریف کلی، رویکرد مطالعه موردی دارای دو ویژگی اساسی است. اول، تحقیق مطالعه موردی کل‌گرا^۶ است. به این معنا که یک مورد تنها می‌تواند در زمینه^۷ خود درک شود. معانی ویژگی‌های متفاوت یک مورد به روابط این ویژگی‌ها با ویژگی‌های دیگر و نیز زمینه‌هایی که در آن خود را نشان می‌دهند، بستگی دارد. بنابراین تحقیق مطالعه موردی جهان را به‌عنوان یک سیستم یکپارچه می‌بیند که به ما اجازه مطالعه بخش‌هایی از آن را به تنهایی نمی‌دهد. دوم، تحقیق مطالعه موردی بر خاص بودن^۸ متمرکز است. آنها بر توصیفات دقیق و مفصل از موارد خاص در تمام ویژگی‌های خاص آن تأکید می‌کنند (ویلینگ^۹، ۲۰۰۸:۸۷). با این وجود، در ادبیات پژوهش‌های اجتماعی، مطالعه موردی به شیوه‌های گوناگون مورد توجه بوده و به موازات آن تعاریف متعددی از آن شده است. برخی با خلط مطالعه موردی به مثابه شیوه گردآوری داده‌ها مطالعه موردی را غالباً معادل با مشاهده مشارکتی یا مصاحبه عمیق می‌گیرند (صدیق سروستانی، ۱۳۶۸). اما مطالعه موردی روش گردآوری داده‌ها نیست. اگر مطالعه موردی را معادل روش خاصی در گردآوری داده‌ها بگیریم، درک غلطی از مطالعه موردی خواهیم داشت (دواس^{۱۰}،

¹ Given

² Blaikie

³ Creswell

⁴ Sage

⁵ Good & Hatt

⁶ Holistic

⁷ Context

⁸ Particular

⁹ Wiling

¹⁰ De Vaus

۱۳۸۷:۳۰۱). از این خلط آشکار که بگذریم، می‌توان گفت به‌طور کلی دو دیدگاه به مطالعه موردی وجود دارد:

دیدگاه اول، متعلق به محققانی مانند بلیکی (۱۳۹۰)، ویلینگ (۲۰۰۸) و استیک^۱ (۱۹۹۴:۲۳۶)، است که معتقدند پژوهش مطالعه موردی یک روش‌شناسی نیست. برای مثال، ویلینگ (۷۶-۷۴: ۲۰۰۸) می‌نویسد «مطالعه موردی به خودی خود یک روش پژوهش نیست. در عوض، به منزله رویکردی جهت مطالعه موجودیت‌های منحصر به فرد است که استفاده از طیف گسترده‌ای از روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها را در بر می‌گیرد. بنابراین مطالعه موردی به‌عنوان روش‌های به کار گرفته شده جهت جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها مشخص نشده است بلکه تمرکز آن بر واحد ویژه تحلیل یعنی مورد است ... همچنین از آنجایی که مطالعه موردی به خودی خود یک روش نیست، محققان مستلزم انتخاب روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها هستند ... از جمله می‌توانند داده‌ها را به شیوه‌های متفاوتی مانند نظریه داده بنیاد و تحلیل پدیدارشناسی تفسیری تحلیل کنند». همچنین بلیکی همراه با همسرلی^۲ معتقد است که مطالعه موردی صرفاً برای انتخاب است. او این دیدگاه را رد می‌کند که مطالعات موردی از منطق تحقیقاتی خاصی استفاده می‌کنند، بلکه عمدتاً انتخاب آنچه باید مطالعه شود هستند (بلیکی، ۱۳۹۰:۲۸۲).

اما دیدگاه دوم متعلق به محققانی مانند دنزین و لینکن^۳، ۲۰۰۵؛ ین^۴، ۱۳۷۸؛ دواس، ۱۳۸۷؛ گال و دیگران^۵، ۱۳۹۰ و کراسول، ۱۳۹۱ است که مطالعه موردی را یک روش‌شناسی یا یک استراتژی پژوهشی جامع می‌دانند. کراسول (۱۳۹۱:۹۸)، می‌نویسد «از نظر من مطالعه موردی یک روش‌شناسی، نوعی طرح پژوهش کیفی و نوعی خروجی تحقیق است. پژوهش مطالعه موردی رویکردی کیفی است که در آن پژوهشگر طی زمان به بررسی یک سیستم محدود (یک مورد) یا چندین سیستم محدود (موردها) می‌پردازد و این کار را با گردآوری داده‌های تفصیلی و عمیق از مأخذ اطلاعاتی چندگانه و ارائه توصیفی از مورد و مضمون‌های مبتنی بر مورد انجام می‌دهد». ین (۱۳۷۸:۲۴)، از مطالعه موردی به‌عنوان یک استراتژی تحقیق نام برده و آن را این چنین تعریف می‌کند «تحقیقی تجربی که پدیده معاصر را در زمینه زندگی واقعی آن مطالعه می‌کند؛ در حالی که مرز میان این

¹ Stake

² Hammersley

³ Denzin&Lincoln

⁴ Yin

⁵ Gal

پدیده و زمینه آن به وضوح آشکار نیست و منابع متعددی از شواهد و مدارک به کار می‌روند». وی استراتژی تحقیق مطالعه موردی را از سایر استراتژی‌های تحقیق آزمایش، پیمایش و مطالعه تاریخی متمایز دانسته و می‌نویسد «یک آزمایش عمداً پدیده را از زمینه آن جدا می‌کند به گونه‌ای که بتوان بر چند متغیر محدود متمرکز شد. در مقایسه، روش تاریخی به وضعیت در هم بافته میان پدیده و زمینه می‌پردازد که معمولاً با رویدادهای غیر معاصر سر و کار دارد؛ و بالاخره پیمایش می‌تواند در پی بررسی پدیده و زمینه آن برآید، اما توان آن برای مطالعه زمینه به غایت محدود است».

گال و دیگران (۱۳۹۰:۹۴۲) و دیمن^۱ (۲۰۰۲:۱۰۵)، معتقدند که در بسیاری از تحقیقات کیفی شکلی از مطالعه موردی در نظر گرفته می‌شود. در واقع، معنای این اصطلاح به‌طور قابل توجه‌ای با اصطلاحات دیگر مانند قوم‌نگاری همپوشانی داشته است. اگر چه، مطالعه موردی از دیگر رویکردهای کیفی به علت تمرکز ویژه و عمیق‌اش بر مورد به‌عنوان هدف مورد نظر خود متفاوت است. در واقع، مطالعه موردی را می‌توان به‌عنوان روشی برای انتخاب آنچه باید مطالعه شود یا به‌عنوان یک روش‌شناسی (و یا استراتژی تحقیق) در نظر گرفت. اما در نظر گرفتن آن به‌عنوان یک روش‌شناسی آن را از دیگر روش‌شناسی‌های تحقیق متمایز می‌کند. کراسول (۱۳۳-۱۲۱: ۱۳۹۱)، ضمن تفکیک رویکرد پژوهشی مطالعه موردی از نظریه داده‌بنیاد، روایت‌پژوهی، پدیدارشناسی و قوم‌نگاری معتقد است هر کدام از آنها دارای یک هدف اصلی یا کانون تمرکز هستند. وی در توضیح تمایز و انتخاب یک رویکرد از میان رویکردها بر خروجی پژوهش، یعنی آنچه رویکرد مدنظر در پی دستیابی به آن است تأکید می‌کند. وی کانون تمرکز و هدف اصلی مطالعه موردی را مطالعه عمیق یک مورد واحد یا مطالعه یک موضوع بحث‌انگیز از منظر مواردی خاص که پیچدگی آن موضوع را نشان می‌دهد، می‌داند.^۲ دنزن و لینکلن (۲۰۰۵)، نیز معتقدند تفاوت بین استراتژی‌های مختلف (مطالعه موردی، قوم‌نگاری، نظریه داده بنیاد، پدیدارشناسی و ...) از این روست که هر استراتژی، پرسش‌های خاص به خود دارد و اهداف خاصی را دنبال می‌کند.

^۱ Damon

^۲ وی کانون تمرکز و هدف اصلی روایت‌پژوهشی را مطالعه زندگی یک فرد، نظریه داده بنیاد را ایجاد یک نظریه، پدیدارشناسی را بررسی معنای تجربه زیسته افراد از یک پدیده و قوم‌نگاری را توصیف و تفسیر یک گروه فرهنگی معرفی می‌کند.

به نظر می‌رسد اگر چه در بسیاری از روش‌شناسی‌ها شکلی از مطالعه موردی در انتخاب آنچه باید مطالعه شود وجود دارد، اما مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی یا استراتژی تحقیق با هدف اصلی خود از دیگر روش و استراتژی‌های دیگر متمایز است. بنابراین، مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی یا استراتژی تحقیق می‌تواند مستقل از روش‌شناسی‌های دیگر مانند نظریه داده بنیاد یا پدیدارشناسی به کار گرفته شود و از این رو به صورت نظامند دربرگیرنده رویه‌هایی برای انجام این پژوهش است. در بخش‌های بعدی به شرح این رویه‌ها خواهیم پرداخت.

منظور از مورد چیست؟

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، هدف اصلی مطالعات موردی مطالعه عمیق یک مورد واحد (یا تعداد اندکی از موارد) است. بنابراین، آنچه باید در ابتدا پرسید این است که منظور از مورد چیست؟ در واقع، تعریف مورد تعیین واحد تحلیل است. میلز و هابرمین^۱ (۱۹۹۴)، مورد را به‌عنوان «یک پدیده از انواع رخ داده در یک زمینه محدود» تعریف می‌کنند. بروملی^۲ (۱۹۸۶)، مورد را به‌عنوان «رویدادهای طبیعی با مرزهای تعریف شده» توصیف می‌کند. یک مورد می‌تواند یک سازمان، یک شهر، یک گروه از افراد، یک اجتماع، یک فرد (یک بیمار)، یک مدرسه، یک برنامه و حتی یک دولت ملت باشد (ویلینگ، ۲۰۰۸:۷۴). هر چند میان صاحب‌نظران در تعریف مورد تفاوت‌هایی وجود دارد. برای مثال، گود و هات (۱۹۵۲:۲۷۹)، رویدادها و فرآیندها را «مورد» به‌عنوان واحد تحلیل می‌دانند اما استیک (۱۳۷۹:۱۶)، رویدادها و فرآیندها را با تعریف مورد سازگار نمی‌داند. با این استدلال که آنها یک نظام بسته در یک محدوده معین نیستند. ین (۱۳۷۸:۳۴)، نیز ضمن بیان آنکه مطالعات موردی بیشتر درباره تصمیمات، برنامه‌ها، فرآیندهای اجرایی و تغییر سازمانی صورت گرفته، از محققان می‌خواهد در این موضوعات جانب احتیاط را رعایت کنند. زیرا هیچ‌یک را نمی‌توان بر حسب نقطه آغاز و پایان مورد به سادگی تعریف کرد. با وجود این تفاوت‌ها، مورد باید ویژگی‌های زیر را داشته باشد:

۱- مورد باید خاص باشد نه عام. برای مثال، سیاست‌های مربوط به اصلاح نظام آموزشی را در معنای عام نمی‌توان مورد تلقی کرد.

¹ Mils & Huberman

² Bromley

۲- مورد یک سیستم است یا به عبارت دیگر، درون یک سیستم محدود (یک زمینه) است. منظور از سیستم محدود در اینجا همان زمینه محدود یا مرزهای تعریف شده است. یعنی مورد باید بر حسب نقطه آغاز و پایان تعریف و مشخص گردد.

پیشنهاد می‌شود برای محصور کردن یک مورد، بر اساس الف) زمان و مکان؛ ب) زمان و فعالیت و ج) تعریف و زمینه عمل شود (بکستر و جک^۱، ۲۰۰۸). محقق باید به طور واضحی مشخص کند به چه چیزی علاقه‌مند است (ویلینگ، ۲۰۰۸:۸۰). پرسیدن سؤال‌هایی مانند آیا می‌خواهم یک فرد را تحلیل کنم یا یک برنامه یا یک فرآیند یا یک سازمان و صحبت کردن در مورد آن به‌ویژه با یک همکار می‌تواند بسیار کمک کننده باشد.

انواع طرح‌های مطالعه موردی

یکی از سؤالاتی که مطرح است این است که مطالعه موردی توصیفی است یا تبیینی؟ تعیین توصیفی یا تبیینی بودن یک مطالعه موردی به نوع طرح مطالعه موردی بستگی دارد. علاوه بر این، بر اساس معیارهای دیگر نیز طرح‌های مطالعه موردی مختلفی وجود دارد. کراسول (۱۳۹۱:۹۹)، انواع مطالعات موردی را بر حسب اندازه مورد محدود (یک فرد یا چندین فرد) و هدف تحلیل موردی دسته‌بندی می‌کند. بنا به ادعا این (۱۳۷۸:۳۰)، مطالعه موردی استراتژی پژوهشی مستقلی است که دارای طرح‌های تحقیق خاصی است. ویلینگ (۲۰۰۸:۷۷)، نیز می‌نویسد «برای پژوهش مطالعه موردی تعدادی از طرح‌های مختلف وجود دارد، که هر یک از آنها به محقق اجازه می‌دهد به نوع متفاوتی از پرسش در رابطه با مورد(ها) تحت بررسی بپردازد». این طرح‌ها به قرار زیر هستند:

مطالعه موردی ذاتی^۲ / مطالعه موردی ابزاری^۳

در مطالعه موردی ذاتی کانون تمرکز بر خود مورد است. زیرا مورد تحت مطالعه نشان‌دهنده وضعیت غیر معمول یا خاصی است. مثل، وضعیت دانش‌آموزی که مشکل خاصی دارد. اما در مطالعه موردی ابزاری، با یک سؤال پژوهشی یعنی نیاز به درک کلی یک پدیده روبرو هستیم و احساس می‌کنیم که با مطالعه یک مورد خاص، می‌توان درباره آن سؤال به آگاهی بیشتری دست یافت. در واقع، بر یک موضوع بحث‌انگیز یا مسئله

^۱ Baxter & Jack

^۲ intrinsic

^۳ instrumental

متمرکز شده و سپس یک مورد محدود را به عنوان ابزاری برای درک این موضوع انتخاب می‌کنیم (استیک، ۱۳۷۹:۱۷).

مطالعه موردی یگانه^۱ / چندگانه^۲

مطالعات موردی می‌توانند شامل کشف دقیق یک مورد یگانه باشند یا می‌توانند مقایسه مجموعه‌ای از موارد را در بر گیرند (ین، ۱۳۷۸:۵۲). مطالعه موردی چندگانه مشابه مطالعه موردی جمعی^۳ مطرح شده توسط استیک است. در مطالعه موردی جمعی نیز یک موضوع بحث‌انگیز یا مسئله انتخاب می‌گردد، اما پژوهشگر مطالعات موردی چندگانه‌ای را به مثابه ابزارهایی برای درک این موضوع انتخاب می‌کند (استیک، ۱۳۷۹:۱۷).

مطالعه موردی توصیفی (اکتشافی)^۴ / مطالعه موردی تبیینی^۵

اگر چه همه مطالعات موردی باید در بر گیرنده توصیفات موارد تحت مطالعه باشند، برخی از مطالعات موردی کاملاً توصیفی باقیمانده، در حالی که برخی دیگر هدف تبیین را دارند. مطالعات موردی توصیفی با ارائه توصیف مفصلی از پدیده در زمینه آن سرو کار دارند. در اینجا، مورد بر حسب قاعده‌سازی‌های (صورتبندی‌های) نظری موجود کشف نمی‌شود؛ در عوض، هدف این است که جزئیات ارائه شده توسط توصیف، بینش‌های جدید و درک بهتری از ذات پدیده مورد مطالعه ایجاد کند. برای مثال، استیک با تأکید بر منحصر به فرد بودن و خاص بودن مورد، در باب میل به تئوریزه کردن در مطالعات موردی بسیار محتاط است. به نظر او هدف مطالعه موردی توصیف مورد با یک روایت توصیفی کافی است تا اینکه خوانندگان بتوانند این رویدادها را نیابتاً تجربه کرده و نتیجه‌گیری‌های خودشان را داشته باشند^۶ (مطالعه موردی طبیعت‌گرایانه استیک، ۱۳۷۹، ۱۹۹۴). در مقابل، مطالعات موردی تبیینی در صدد ایجاد تبیین رویدادها هستند. در اینجا، توصیفات آنچه در حال جریان است با تلاش جهت استقرار مفاهیم تبیینی در زمینه همراه است.

^۱ single

^۲ multiple

^۳ collective

^۴ descriptive

^۵ explanatory

^۶ هر چند باید در اینجا میان توصیف (رویدادها، سخنان مشارکت‌کنندگان، زمینه اجتماعی) و تفسیر محقق از آنها (علت‌ها و پیامدهای آنها، مفاهیم و معانی آنها) تفاوت گذاشت.

بنابراین، مطالعات موردی تبیینی فراتر از روایت یا توصیف صرف است. مطالعه موردی تبیینی با یک سؤال تحقیق به خوبی تعریف شده و مجموعه‌ای از گزاره‌های آزمایشی و انعطاف‌پذیر آغاز می‌گردد، که زمینه‌های اصلی مورد علاقه و کاربرد گزاره‌ها را شناسایی می‌کنند. این گزاره‌ها در طول تحقیق آزمون و بازنگری می‌شوند. هم انتخاب منبع داده‌های مربوطه و هم تکنیک‌های تحلیلی توسط سؤال‌ها و گزاره‌های تحقیق هدایت می‌شوند. در واقع، هدف ایجاد مجموعه‌ای از گزاره‌های تجدید نظر شده است (مطالعه موردی پراگماتیک ین، ۱۳۷۸)؛ (ویلینگ، ۲۰۰۸:۷۸).

مطالعه موردی کمی/کیفی

یکی دیگر از سؤالات مطرح شده این است که مطالعه موردی رویکردی کمی است یا کیفی؟ کراسول (۱۳۹۱)، پژوهش مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی را رویکردی کیفی می‌داند. اما ین (۲۵:۱۳۷۸)، پس از بیان اینکه مطالعه موردی می‌تواند شامل شواهد کمی نیز باشد، ادامه می‌دهد که «نباید مطالعه موردی را با کاربرد تحقیقات کیفی خلط کرد ... مطالعه موردی می‌تواند کاملاً مبتنی بر شواهد کمی باشد، به علاوه لزومی ندارد منبع شواهدشان شامل مشاهدات مستقیم و مبسوط باشد». وی این‌گونه استدلال می‌کند که همواره تحقیق کیفی مطالعه موردی به بار نمی‌آورد (مثلاً قوم‌نگاری‌های مختصر) و مطالعات موردی نیز همواره محدود به ویژگی‌های تحقیق کیفی نیستند. وی ویژگی‌های تحقیق کیفی را شامل دو شرط می‌داند: «الف) کاربرد مشاهده نزدیک و مبسوط دنیای طبیعی توسط محقق؛ ب) تلاش برای اجتناب از تقید پیشین به هر نوع مدل نظری». اولاً ما نیز موافقیم که مطالعه موردی معادل تحقیق کیفی نیست. یعنی تحقیق کیفی همواره مطالعه موردی به بار نمی‌آورد. ثانیاً باید پرسید چگونه با وجود ویژگی‌های ذاتی روش‌شناسی مطالعه موردی، یعنی کل‌گرا و خاص‌گرا بودن، می‌تواند کاملاً مبتنی بر شواهد کمی باشد؟ چه بسا در اینجا مطالعه موردی دیگر نه یک استراتژی تحقیق با منطق خاص خود، بلکه روشی برای انتخاب آنچه باید مطالعه شود، در تحقیق کمی است. استیک (۱۳۷۹)، تفاوت مطالعه موردی کمی و کیفی را این‌گونه مطرح می‌سازد؛ مطالعه موردی کیفی در پی فهم مطلب هستند، توصیفی از پدیده‌هایی که کم و بیش به‌طور همزمان روی می‌دهند، بدون این توقع که یک توضیح علی برای آنها پیدا شود. در واقع، استیک در مطالعه موردی کیفی بیشتر بر مطالعه موردی توصیفی و شرح و تعبیر روایت‌گونه از یک رویداد تأکید دارد. محقق با یک ذهن باز و بدون فرضیه و گزاره‌های از پیش تعریف شده به

مورد نزدیک شده و اجازه می‌دهد الگوها، گزاره‌ها و فرمول‌ها از داده‌ها ظاهر گردد. در حالی که مطالعات موردی کمی در پی روابط علی هستند. این در مسیر تلاش جهت ارائه طرح‌های تبیینی (علی) مطالعه موردی، طرح تبیینی مطالعه موردی را بر تحلیل بر مبنای یک مدل یا چارچوب نظری استوار می‌سازد. و از آنجا که یکی از شروط تحقیق کیفی را اجتناب از تقید پیشین به هر نوع مدل نظری می‌داند، نتیجه می‌گیرد مطالعه موردی همواره شروط تحقیق کیفی را تأمین نمی‌کند. خطای این در برشمردن ویژگی «اجتناب از تقید پیشین به هر نوع مدل نظری» در تعریف روش کیفی است. زیرا تحقیقات کیفی صرفاً تحقیقاتی توصیفی نیستند بلکه می‌توانند تبیینی نیز باشند. هر چند که منظور از تبیین در اینجا مشابه تبیین در روش‌های کمی نیست. بنابراین، تلاش در جهت تبیین در مطالعات موردی تبیینی اساساً با پژوهش کیفی منافاتی ندارد. مطالعات موردی با ساختن تصویر کاملی از توالی رویدادها، بستر و موقعیت وقوع آن‌ها و معنایی که کنش‌ها و رویدادها برای افراد دارند و معنای آن بر حسب موقعیت‌شان به تبیین می‌رسند. تبیینی که متضمن بیان روایتی معقول و منطقی از نحوه وقوع رویدادها و نحوه پیوند آن‌ها با هم است (دواس، ۱۳۸۷:۳۰۸). در واقع، به نظر می‌رسد به جای تلاش در تفکیک مطالعه موردی کمی و کیفی، باید گفت مطالعه موردی بیشتر به علت ویژگی‌های ذاتی خود در سنت تحقیق کیفی جای دارد. اما از آنجا که هدف اصلی در این روش مطالعه عمیق یک مورد از طریق گردآوری و تحلیل داده‌های تفصیلی از مأخذ اطلاعاتی چندگانه است، ترکیب روش‌های کمی و کیفی در جمع‌آوری داده‌ها را به کار می‌گیرد (گال و دیگران، ۱۳۹۰: ۹۶۷). همان‌طور که ونگ و گرت^۱ نیز ویژگی مهم روش مطالعه موردی را این می‌دانند که به‌عنوان یک استراتژی ترکیبی با هدف بررسی زوایای مختلف یک مورد از طریق مثلث‌سازی، روش‌های مختلف از جمله تحقیق کیفی و تفسیری، تحقیق همبستگی و تحقیق تجربی را با هم تلفیق می‌کند (جانسون^۲، ۲۰۰۳).

رویه انجام مطالعه موردی

با توجه به انواع طرح‌های مختلف مطالعه موردی، رویه‌های مختلفی برای انجام مطالعه موردی وجود دارد. آنچه که مهم است مشخص کردن نوع طرحی است که شما برای انجام یک مطالعه موردی در پیش می‌گیرید. پژوهشگر در پژوهش خود، پس از تعیین

^۱ Wang and Groat

^۲ Johansson

آنکه مطالعه موردی برای مسئله پژوهشی او مناسب است باید نوع طرحی را که مبنای کار خود قرار می‌دهد، مشخص کند. برای مثال، پژوهش موردی یگانه ذاتی و توصیفی. زیرا می‌توان گفت هر طرحی رویه انجام خاص خود را دارد. در ادبیات مربوطه دو رویکرد استیک (۱۳۷۹) و ین (۱۳۷۸)، بسیار مورد توجه است. رویکرد استیک عمدتاً توصیفی است و رویکرد ین عمدتاً تبیینی می‌باشد. در بسیاری از مقالات و متون نوشته شده، صریحاً یا تلویحاً یکی از این رویه‌های انجام مطالعه موردی در پیش گرفته شده است. در اینجا ابتدا رویه انجام یک مطالعه موردی مبتنی بر رویکرد استیک (۱۳۷۹)، شرح داده می‌شود و سپس به رویه انجام یک مطالعه موردی مبتنی بر رویکرد ین (۱۳۷۸)، پرداخته می‌شود.

رویه انجام یک مطالعه موردی با رویکرد استیک

همان‌طور که پیشتر گفته شد، رویکرد استیک عمدتاً توصیفی است. در این رویکرد، پس از تعیین مورد و مرزهای آن در نظر گرفتن سایر اجزاء مورد نیاز برای طراحی و پیاده‌سازی یک مطالعه موردی حائز اهمیت است. این اجزا شامل: بیان مسئله (موضوع) و پرسش‌های پژوهش می‌باشد.

مطالعه موردی با بیان یک مسئله یا موضوع بحث‌انگیز هدایت‌گر پژوهش، تدوین هدف اصلی مطالعه و مشخص کردن سؤال‌های اصلی پژوهش آغاز می‌شود. استیک (۳۴-۳۲: ۱۳۷۹). از موضوع به‌عنوان سازماندهی مفهومی مطالعه موردی یاد می‌کند و می‌نویسد که «پرسش‌ها و گزاره‌های مربوط به موضوع ساختار مفهومی توانمندی را برای سازماندهی پژوهش موردی فراهم می‌کنند». وی معتقد است بیان هدف به میزان تمرکز ما بر موضوع افزوده و توجه به موقعیت را به حداقل می‌رساند. هر چند که باید به خاطر سپرد که در پژوهش موردی ذاتی مورد است که بیشترین اهمیت را دارد، اما در پژوهش موردی ابزاری موضوع دارای بیشترین اهمیت است.

پس از بیان مسئله و هدف پژوهش، سؤال‌های پژوهش مطرح می‌گردد. کرسول (۱۳۶: ۱۳۹۱)، توصیه می‌کند پژوهشگر کل مطالعه‌اش را در یک سؤال واحد فراگیر و چند سؤال فرعی خلاصه کند. سؤال اصلی وسیع‌ترین سؤالی است که می‌توانید در مورد پژوهش طرح کنید. سپس، سؤال اصلی به سؤالات فرعی تقسیم شده که خود به سؤال‌های فرعی

بحث‌انگیز^۱ و سؤال‌های فرعی موضوعی (یا رویه‌ای^۲) تقسیم می‌شوند (استیک، ۱۳۷۹:۴۱). منظور از سؤال‌های فرعی بحث‌انگیز این است که آنها پدیده مورد مطالعه در سؤال پژوهشی اصلی را گرفته و جهت بررسی به خرده موضوعات فرعی^۳ می‌شکنند. منظور از سؤال‌های فرعی موضوعی سؤال‌هایی هستند که گام‌های رویه‌ای فرآیند پژوهش را مشخص می‌کنند، گام‌هایی که نوعاً در یک رویکرد پژوهش خاص به اجرا در می‌آیند. از این رو کرسول آنها را سؤال‌های رویه‌ای می‌نامد (کرسول، ۱۳۹۱:۱۳۸).

یکی از مواردی که در این قسمت نباید فراموش شود این است که اگر مطالعه موردی شما یک مطالعه موردی چندگانه ابزاری است، نحوه انتخاب موارد نیز باید مشخص گردد. در انتخاب مورد مطالعه، گونه‌های زیادی از نمونه‌گیری هدفمند در دسترس است (کرسول، ۱۳۹۱:۱۰۱). می‌توان یک مورد نوعی یا موردی غیرمعمول را انتخاب کرد. استیک (۲۱-۱۸: ۱۳۷۹)، پیشینه کردن فهم، تنوع و در دسترس بودن موارد را از مهم‌ترین معیارهای انتخاب مورد می‌داند. وی می‌نویسد «توازن و تنوع است که اهمیت دارد، و امکان یادگیری از هر ویژگی دیگر مهم‌تر است». همچنین کرسول (۱۳۹۱:۱۵۵)، در مورد اندازه نمونه توصیه می‌کند که در یک مطالعه واحد بیش از ۴ یا ۵ مورد بررسی نگردد.

گردآوری داده‌ها

به عقیده استیک (۱۳۷۹)، گردآوری داده‌ها در پژوهش مطالعه موردی نوعاً گسترده و شامل چندین مأخذ اطلاعاتی مانند مشاهدات (مشاهده مستقیم، مشاهده مشارکتی)، مصاحبه‌ها، اسناد و مطالب دیداری - شنیداری است.

تحلیل و ارائه داده‌ها

نمی‌توان برای شروع تحلیل داده‌ها زمان مشخصی را تعیین کرد. منظور از تجزیه و تحلیل، معنا دادن به داده‌ها و مشاهدات اولیه و تدوین نهایی است. استیک (۱۳۷۹)، در پژوهش مطالعه موردی چهار نوع تحلیل و تفسیر داده‌ها را مطرح می‌کند. اما نباید فراموش کرد در مطالعه موردی تحلیل مستلزم توصیف تفصیلی از مورد و بافت آن است.

¹ issue questions

² topical (procedural) questions

³ subtopics

انباشت مقوله‌ای^۱: منظور گردآوری داده‌ها است تا جایی که بتوان در مورد آنها به‌عنوان یک گروه (یک مقوله) اظهار نظر کرد. در اینجا، پژوهشگر در پی مجموعه‌ای انباشته از مقوله‌هاست و انتظار دارد که بدین ترتیب معانی مرتبط با موضوع پژوهش را پیدا کند. کرسول (۲۰۰:۱۳۹۱)، این راهبرد را مشابه کدگذاری باز در نظریه داده بنیاد می‌داند. تفسیر مستقیم^۲: منظور تفسیر بی‌واسطه خود مورد است. در اینجا، پژوهشگر بر یک نمونه واحد تمرکز کرده، بدون توجه به نمونه‌های دیگر، معنا را از همین نمونه واحد برگیرد. وی تلاش می‌کند داده‌ها را از هم جدا و سپس به ترتیبی معنادار آنها را دوباره سر هم کند. با وجود این که پژوهش موردی بر هر دو این روش تکیه دارد، در پژوهش موردی ابزاری که خود مورد ما را در فهم موضوع کمک می‌کند، نیاز به انباشت مقوله‌ای داده‌ها بیشتر از پژوهش موردی ذاتی است که به علت پرداختن به پیچیدگی جهت فهم مورد متکی به تفسیر بی‌واسطه است.

همخوانی و الگو: جستجوی معنی در غالب مقوله‌ها، همان الگوها و همخوانی‌ها درون یک موقعیت خاص است که «ارتباط» نامیده می‌شود. غالباً پرسش‌های پژوهش الگوها را پیشاپیش شناسایی کرده و مبنای تحلیل قرار می‌دهد. این کار به دو طریق انجام می‌شود: در یک راه سعی می‌کنیم در حین مرور داده‌ها از طریق تفسیر مستقیم دنبال چنین الگوهایی باشیم. راه دیگر این است که داده‌ها را کدگذاری کرده، تکرارها را گرد آورده و از این راه الگوها را پیدا کنیم. در این راه ممکن است الگوها به صورت جدولی که رابطه میان دو مقوله را نشان می‌دهد، ارائه گردد.

تعمیم‌های طبیعی^۳: در نهایت، بر مبنای تحلیل داده‌ها تعمیم‌های طبیعی ارائه می‌شود. در مقایسه با روش‌های دیگر، در پژوهش موردی، امکان تعمیم کمتر است. با این حال می‌توان از بررسی موردی، برداشت‌های کلی هم داشت. استیک از «تعمیم طبیعی» در مقابل «تعمیم گزاره‌ای» نام می‌برد. تعمیم‌های طبیعی، تعمیم‌هایی است که از راه تجربه شخصی یا تجارب نیابتی به آن دست می‌یابیم. تجربه‌هایی که چنان به دقت و تفصیل پرداخته شده‌اند که آدم احساس می‌کند خود به آنها دست زده است. خواننده هم توصیف‌های روایی ما و هم گزاره‌های حکم‌هایمان^۴ را مورد استفاده قرار می‌دهد: از توصیف‌های روایی استفاده می‌کند تا تجربه‌های نیابتی و تعمیم‌های طبیعی را شکل دهد،

¹ categorical aggregation

² direct interpretation

³ naturalistic generalizations

⁴ assertions

و از حکم‌ها بهره می‌گیرد تا با استفاده از دانش موجود، تعمیم‌های رایج را دستخوش تغییر سازد.

نوشتن گزارش

هر چند گفته می‌شود قالب استاندارد برای گزارش‌نویسی پژوهش مطالعه موردی وجود ندارد، استیک (۱۳۷۹)، معتقد است نگارش گزارش نهایی به انباشتن بخش‌های مختلف بر روی یکدیگر محدود نمی‌شود، بلکه شکل دادن این بخش‌ها به صورت روایتی است که مورد تحت مطالعه را برای خواننده قابل فهم کند. وی روشی برای سازماندهی گزارش مطالعه موردی مطرح می‌کند که شامل هفت بخش است:

- ۱- توصیف ورودی: پژوهشگر کار را با بخش کوتاهی آغاز می‌کند که بدان وسیله خواننده تجربه‌ای نیابتی از زمان و مکان (و مورد) مطالعه به دست آورد.
 - ۲- تشخیص موضوع، هدف و روش بررسی: پژوهشگر موضوع، هدف مطالعه و روش مطالعه را مشخص می‌کند.
 - ۳- توصیف تفصیلی و گسترده: در این بخش توصیف تفصیلی و گسترده‌ای از مورد و بافت آن ارائه می‌گردد، توصیفی که سبب می‌شود خواننده احساس کند در آنجا حضور داشته است.
 - ۴- گسترش موضوعها (مضمونها): سپس چند موضوع (مضمون) مطرح می‌گردد به طوری که خواننده بتواند پیچیدگی مورد را درک کند.
 - ۵- واکاوی بیشتر موضوعها: پس از این چندین مورد از این موضوعات (مضامین) از طریق جزئیات توصیفی، اسناد و نقل قول‌ها و داده‌های چندبعدی بیشتر واکاوی می‌شوند.
 - ۶- حکمها: در این بخش اطلاعاتی ارائه می‌شود که به خوانندگان امکان تعمیم‌های طبیعی را داده یا حکم‌ها یعنی خلاصه‌ای از آنچه پژوهشگر از مورد فهمیده ارائه می‌گردند.
 - ۷- توصیف نهایی: در نهایت، پژوهشگر با یک بخش کوتاه که در آن به خواننده یادآوری می‌کند که این گزارش تنها حاصل برخورد یک شخص با یک مورد پیچیده است، پایان می‌پذیرد.
- این روش مشابه مدلی است که لینکلن و گوبا (۱۹۸۵)، مطرح می‌کنند. این دو نویسنده بر ضرورت تبیین مسئله پژوهش، توصیف کامل مورد و بستر آن، بحث در مورد مضمون‌های مهم و در نهایت دروس آموخته شده تأکید دارند (کرسول، ۲۴۰:۱۳۹۱).

استانداردهای کیفیت و اعتباریابی

استیک (۱۳۷۹)، برای دست یافتن به تأیید کیفیت لازم و افزایش اعتبار و نشان دادن عام بودن یک حکم در مطالعات موردی از دو روش نام می‌برد:

چند بعدی‌سازی: به تلفیق روش‌های مختلف، مطالعه منابع اطلاعاتی، پژوهشگران و دیدگاه‌های نظری مختلف برای مطالعه یک پدیده اطلاق می‌شود که خود دارای چهار نوع است:

- چندبعدی‌سازی داده: که به استفاده از منابع مختلف داده اشاره دارد که مطالعه پدیده مذکور را در زمان‌ها و مکان‌ها و تعامل با افراد مختلف پیشنهاد می‌کند.
 - چندبعدی‌سازی محقق: بر این اساس از چند پژوهشگر یا کارشناس استفاده می‌شود تا سوگیری‌های فردی محقق به حداقل برسد.
 - چندبعدی‌سازی نظریه: بر این اساس از چشم‌اندازهای نظری گوناگون به داده نگاه می‌شود تا در فهم مورد تحت مطالعه کمک کند.
 - چندبعدی‌سازی روش‌شناختی: بر این اساس از روش‌های مختلف برای مطالعه مورد استفاده می‌شود.
- کنترل توسط اعضاء: هر چند اعضای گروه، خود موضوع پژوهش مطالعه موردی هستند اما در بسیاری موارد مشاهدات، تفسیرها و پیشنهادهایی را ارائه می‌کنند که به اندازه منابع داده ارزش دارد.

رویه انجام یک مطالعه موردی با رویکرد ین

همان‌طور که پیشتر گفته شد، رویکرد ین (۱۳۷۸)، عمدتاً تبیینی است. در این رویکرد پنج جزء طرح تحقیق حایز اهمیت است:

- ۱- پرسش‌های تحقیق: اولین جزء، تصریح نوع پرسش‌ها است. شکل پرسش‌ها سر نخ مهمی در تعیین استراتژی مناسب است. استراتژی مطالعه موردی احتمالاً مناسب‌ترین استراتژی برای پرسش‌های «چگونه» و «چرا» است.
- ۲- قضایا (گزاره‌ها)^۱، (اگر وجود داشته باشد): پرسش‌ها چیزی را که باید مطالعه کنید، به شما نشان نمی‌دهد. حرکت در جهت درست با مطرح کردن قضایا آغاز می‌شود. هر قضیه‌ای توجه شما را به چیزی جلب می‌کند که باید در محدوده تحقیق مورد بررسی قرار گیرد. این قضیه علاوه بر تأمل درباره موضوع نظری، همچنین به شما می‌گوید در کجا

^۱ proposition

به دنبال شواهد بگردید. در ضمن مطالعات اکتشافی دارای قضیه نیستند، هر چند به جای قضایا باید هدف داشته باشند. میلز و هابرمن (۱۹۹۴)، توضیح می‌دهند که این قضایا با هم پایه‌ای برای یک چارچوب مفهومی تشکیل می‌دهند. چارچوب مفهومی دارای چندین هدف است: الف) تعیین اینکه مطالعه شامل چه کسی هست یا نیست؛ ب) توصیف روابطی که بر اساس منطق، نظریه و یا تجربه ممکن است ارائه گردد و ج) برای محقق فرصت جمع‌آوری سازه‌های کلی با مواد ذهنی را فراهم می‌کند. این چارچوب همچنان که مطالعه پیش می‌رود و روابط میان سازه‌های پیشنهاد شده هنگام تحلیل داده‌ها آشکار می‌گردد، بسط و کامل می‌شود (به نقل از بکستر و جک، ۲۰۰۸).

۳- واحد یا واحدهای تحلیل: این جزء مربوط به مسئله بنیادی تعریف «مورد» است. مورد، واحد اصلی تحلیل است. چه بسا چند تا از این موارد یا واحدها در یک مطالعه موردی چندگانه گنجانده شود. اطلاعات در مورد این واحدها گردآوری می‌شود. قضایا گردآوری و تحلیل داده‌ها درباره واحد را محدود و هدایت می‌کنند. همچنین تعریف حدود مورد نیز محدوده گردآوری داده‌ها و تحلیل را تعیین می‌کند.

۴- پیوند منطقی داده‌ها با قضایا: یکی از رویکردهایی را که این ربط دادن داده‌های گردآوری شده به قضایا پیشنهاد می‌کند «تطبیق الگو»^۱ است. در این رویکرد، داده‌ها از یک مورد را می‌توان به یک قضیه نظری مرتبط ساخت. بدین صورت که دو الگو بالقوه توصیف می‌گردد و سپس نشان داده می‌شود که داده‌ها از یک مورد با کدام الگو بهتر تطبیق می‌کند. بنابراین، هر چند کل مطالعه فقط شامل موردی یگانه می‌باشد، اما اگر دو الگو قضایا به صورت بالقوه رقیب در نظر گرفته شوند، تکنیک «تطبیق الگو» شیوه‌ای است که در آن، داده‌ها به الگوی قضایای بهتر ربط داده می‌شوند.

۵- معیارهای تفسیر یافته‌ها: در اینجا سؤال این است که میزان این تطبیق چقدر باید باشد تا آن را تطبیق به شمار آورد؟ از آنجا که فعلاً شیوه دقیقی برای تعیین معیارهای تفسیر این نوع یافته‌ها وجود ندارد، فقط می‌توان امیدوار بود که الگوهای متفاوت آنقدر مغایرت داشته باشند که یافته‌ها را بتوان بر حسب مقایسه دست کم دو قضیه رقیب تفسیر کرد.

این طرح تحقیق که شامل پنج جزء است مستلزم ارائه چهارچوب نظری برای مطالعه موردی است. این نادیده گرفتن نظریه در پیش از گردآوری داده‌ها را نادرست دانسته و طرح تحقیق کامل را شامل نظریه‌ای درباره موضوع مورد مطالعه می‌داند. این نظریه را به

^۱ pattern-matching

هیچ وجه نباید با رسمیت نظریه بزرگ در علوم اجتماعی در نظر گرفت، بلکه هدف فقط این است که از طرح مناسبی برای پژوهش‌تان برخوردار باشید و این طرح مستلزم قضایای نظری است. ارائه نظریه نه تنها کمک بزرگی به تعیین گردآوری و تحلیل داده‌ها می‌کند بلکه ابزار اصلی تعمیم نتایج مطالعه موردی نیز است. این نقش نظریه، «تعمیم تحلیلی»^۱ توصیف شده و در تقابل با «تعمیم آماری» است. تعمیم تحلیلی روشی است که در آن چارچوب‌های نظری در حکم الگویی به کار می‌رود که نتایج تجربی مطالعه موردی با آن مقایسه می‌گردد. اگر دو مورد یا بیشتر برای تأیید همان نظریه ارائه شود می‌توان گفت که تکرار صورت گرفته است. اگر دو یا چند مورد همان نظریه را تأیید کنند ولی نظریه‌ای را که به همان اندازه پذیرفتنی است، یعنی نظریه رقیب را تأیید نکنند، آن وقت نتایج تجربی را می‌توان قوی‌تر به شمار آورد. چه در مطالعه موردی یگانه چه چندگانه می‌توان از تعمیم تحلیلی سود جست (ین، ۴۲-۴۰: ۱۳۷۸).

اجرای مطالعه موردی

انجام مطالعه موردی عملاً با تعریف مسئله یا موضوع تحقیق و تهیه طرح مطالعه موردی آغاز می‌شود. سپس مقدمات گردآوری داده‌ها و بعد خود گردآوری داده‌ها به میان می‌آید. پس از آن، تحلیل داده‌ها و در نهایت گزارش مطالعه موردی ارائه می‌گردد.

مقدمات گردآوری داده‌ها

مقدمات انجام مطالعه موردی عبارت‌اند از: مهارت‌های قبلی محقق (مانند شنونده خوب، عدم سوگیری، انعطاف‌پذیری، کنجکاوی) تعلیم و آمادگی برای انجام یک مطالعه موردی خاص، تهیه پروتکل مطالعه موردی^۲ و انجام مطالعه موردی مقدماتی. مطالعه مقدماتی کم‌تر متمرکز است و به محقق کمک می‌کند تا برنامه گردآوری داده‌های خود را با توجه به محتوی داده‌ها و نیز شیوه کار اصلاح کند. مطالعه مقدماتی بیشتر جنبه شکل دهنده دارد و به محقق کمک می‌کند تا جهت پرسش‌های مناسب را پیدا کند. داده‌های

^۱ analytic generalization

^۲ پروتکل مطالعه موردی در بر گیرنده وسیله و شیوه‌ها و قواعد کلی که در استفاده از وسیله باید دنبال شود نیز هست. این پروتکل تاکتیک عمده‌ای برای افزایش پایایی مطالعه موردی است و هدف آن راهنمایی محقق در انجام مطالعه موردی است.

مقدماتی بصیرت‌های زیادی درباره موضوعات اساسی تحقیق نیز فراهم می‌آورند (ین، ۱۳۷۸:۶۹).

گردآوری داده‌ها

ین (۱۳۷۸:۹۸)، شش منبع کسب داده‌های مطالعات موردی را این موارد می‌داند: ۱- اسناد، ۲- گزارشات آرشیوی، ۳- مصاحبه‌ها، ۴- مشاهده مستقیم، ۵- مشاهده مشارکتی، ۶- مصنوعات مادی
همچنین ین از اصول مهمی نیز در کار گردآوری داده‌ها در انجام مطالعه موردی نام می‌برد:

- منابع متعدد شواهد: یعنی شواهدی از دو یا چند منبع که درباره همان مجموعه از داده‌ها یا یافته‌ها همگرایی دارند.
- بانک داده‌های^۱ مطالعه موردی: هر مطالعه موردی باید در پی تشکیل بانک داده‌های رسمی و داده‌های قابل بازبایی باشد تا اساساً محققان دیگر بتوانند به بررسی مستقیم شواهد بپردازند و به گزارش‌های مکتوب محدود نباشند.
- تسلسل شواهد: این اصل به خواننده مطالعه موردی برای دنبال کردن نحوه کسب هر مدرکی از پرسش‌های اولیه تحقیق تا نتیجه‌گیری‌های نهایی مطالعه موردی است. خواننده باید قادر به دنبال کردن مسیر اقدامات باشد.

تحلیل داده‌ها

ین بهترین آمادگی برای تحلیل مطالعه موردی را برخورداری از یک استراتژی کلی تحلیل می‌داند. وی از دو استراتژی کلی تحقیق نام می‌برد (ین، ۱۳۷۸: ۱۲۴-۱۲۳). دو استراتژی کلی به شرح زیر است:

۱- توصیف مورد: این استراتژی تهیه چارچوبی توصیفی برای تنظیم مطالعه موردی است. در جایی که قضایای نظری وجود ندارد این استراتژی جایگزین آن می‌شود.
۲- اتکا بر قضایای نظری: این استراتژی دنبال کردن قضایای نظری است که به مطالعه موردی منتهی شده است. احتمالاً نخستین اهداف و طرح مطالعه موردی مبتنی بر چنین قضایایی بوده که خود آنها نیز بازتاب مجموعه‌ای از پرسش‌های تحقیق، بررسی

^۱ data base

متون و بینش‌های نو است. این قضایا به برنامه گردآوری داده‌ها و به استراتژی‌های تحلیلی مربوط جهت می‌دهند.

این دو استراتژی کلی تحقیق شالوده سه تکنیک تحلیلی خاص هستند (همان: ۱۲۶-۱۲۸):

تطبیق الگو

چنین منطقی مقایسه الگویی پیش‌بینی شده (یا با چند پیش‌بینی مختلف) با الگوی مبتنی بر تجربه است. اگر الگوها با هم تطبیق کردند، نتایج می‌توانند به تحکیم اعتبار درونی مطالعه موردی کمک کنند. این الگوها بر حسب آن که حول متغیر وابسته یا متغیرهای مستقل مورد مطالعه باشد، متفاوت است.

متغیرهای وابسته ناهم ارز به‌عنوان الگو: در اینجا تحلیل دارای چند پیامد - یا متغیر وابسته - است. اگر برای هر پیامد مقادیر پیش‌بینی شده اولیه پیدا شود و در همان حال الگوهای متضاد مقادیر پیش‌بینی شده به دست نیاید، می‌توان استنباط علی محکمی به عمل آورد.

تبیین‌های رقیب به منزله الگو: دومین نوع تطبیق الگو برای متغیرهای مستقل است. این تحلیل مستلزم ارائه قضایای نظری رقیب است. مشخصه مهم تبیین‌های رقیب این است که متضمن الگویی از متغیرهای مستقل‌اند که مانع الجمع‌اند: اگر یکی از تبیین‌ها معتبر باشد تبیین دیگر نمی‌تواند معتبر باشد.

ارائه تبیین

این استراتژی تحلیل در واقع نوع خاصی از تطبیق الگوست. در اینجا تبیین نهایی نتایج یک رشته تکرار است. بدین معنا چه بسا تبیین نهایی کاملاً در آغاز مطالعه تصریح نشود و لاجرم از این لحاظ با رویکردهای تطبیق الگو قبلی فرق می‌کند. در این شیوه، تکرار شواهد مطالعه موردی بررسی می‌شود، قضایای نظری تجدید نظر می‌شود و شواهد بار دیگر از دیدگاه جدیدی بررسی می‌گردد (همان: ۱۳۰).

رشته زمانی: منطق اصلی تحلیل رشته زمانی تطبیق روند مقاطع زمانی داده‌هاست با (الف) روند نظری مهمی که قبل از آغاز تحقیق معین شده است در مقایسه با (ب) روند رقیبی که آن هم قبلاً معین شده، در مقایسه با (پ) هر روندی مبتنی بر تصنع یا روندی که اعتبار درونی را به خطر می‌اندازد (همان: ۱۳۳).

گزارش مطالعه موردی

انواع گزارش (ساختار کلی گزارش)

ین از گزارش مکتوب و غیر مکتوب (به صورت سخنرانی یا تصاویر ویدئویی) در مطالعات موردی سخن می‌گوید. در میان شکل‌های مکتوب چهار نوع مهم را پیشنهاد می‌کند:

نوع اول، مطالعه موردی یگانه کلاسیک است. روایت واحدی برای توصیف و تحلیل مورد به کار می‌رود که ممکن است به صورت کتاب، گزارش یا مقاله ارائه شود. وانگهی چه بسا به اطلاعات روایتی، جدول و نمودار و تصویر نیز اضافه شود.

نوع دوم، مطالعه موردی چندگانه کلاسیک است که معمولاً به صورت فصل‌ها یا بخش‌های جداگانه برای هر یک از مورد‌های منفرد ارائه می‌شود. علاوه بر این فصلی نیز خواهد بود که حاوی تحلیل و نتایج بین موردی است.

نوع سوم، مطالعه موردی یگانه یا چندگانه در قالب یک رشته پرسش و پاسخ است که مبتنی بر پرسش و پاسخ‌ها در بانک داده‌های مورد مطالعه است.

نوع چهارم، فقط برای مطالعات موردی چندگانه قابل اعمال است. در اینجا ممکن است هیچ فصلی جداگانه به مورد‌های منفرد اختصاص نیابد. در عوض چه بسا کل گزارش شامل تحلیل بین موردی باشد، خواه موضوعات آن توصیفی باشد خواه تبیینی.

ساختار گزارش (ساختار جزئی گزارش)

فصل‌ها، بخش‌ها، زیربخش‌ها و سایر اجزای گزارش باید به طریقی تنظیم شود و این نظم و ترتیب ساختار گزارش را تشکیل می‌دهد. ین شش ساختار و طرح‌های متناسب با آن را پیشنهاد می‌کند (همان: ۱۶۱-۱۵۸):

- ساختار تحلیلی خطی (توصیفی، اکتشافی و تبیینی): تسلسل عناوین فرعی شامل موضوع یا مسئله مورد مطالعه، روش‌های به کار رفته، یافته‌های داده‌های گردآوری و تحلیل شده و نتیجه‌گیری یافته‌هاست.
- ساختار مقایسه‌ای (توصیفی، اکتشافی و تبیینی): تکرار مطالعه موردی یکسانی در دو یا بیش از دو بار و مقایسه شقوق مختلف توصیف و تبیین است.
- ساختار زمانی (توصیفی، اکتشافی و تبیینی): ارائه شواهد مطالعه موردی به ترتیب زمانی است. در اینجا تسلسل فصل‌ها، دنبال کردن مراحل اول، میانی و آخر تاریخچه مورد است.

- ساختار نظریه‌سازی (اکتشافی و تبیینی): در این رویکرد، ترتیب فصل‌ها تابع منطق نظریه‌سازی است. هر بخش یا فصل باید بخش جدیدی از استدلال نظری مطرح شده را روشن کند.

- ساختار تعلیق (تبیینی): این ساختار رویکرد تحلیلی را معکوس می‌کند. در اینجا برخلاف انتظار پاسخ مستقیم یا نتیجه مطالعه موردی در فصل اول ارائه می‌شود. بقیه مطالعه موردی به ارائه تبیینی از این نتیجه و بررسی تبیین‌های دیگر در فصل‌ها یا بخش‌های بعدی اختصاص می‌یابد.

- ساختار بی‌تسلسل (توصیفی): ساختاری است که در آن هیچ اهمیت خاصی برای تسلسل فصل‌ها در نظر گرفته نمی‌شود و می‌توان ترتیب فصل‌های آن را عوض کرد.

کیفیت طرح تحقیق

از آنجا که فرض بر این است که طرح تحقیق بیانگر منطقی از گزاره‌هاست ما نیز می‌توانیم درباره کیفیت تحقیق بر حسب آزمون‌های منطقی خاصی قضاوت کنیم.

جدول ۱: چهار تکنیک مطالعه موردی برای آزمون طرح تحقیق (ین، ۱۳۷۸:۴۵)

مرحله اعمال تاکتیک	تاکتیک	آزمون
گردآوری داده‌ها گردآوری داده‌ها گزارش‌نویسی	استفاده از منابع متعدد (چند بعدی سازی) تشکیل تسلسل شواهد بررسی گزارش توسط مخبران (کنترل اعضاء)	اعتبار سازه (تعیین اندازه‌های عملیاتی صحیحی برای مفاهیم مورد تحقیق)
تحلیل داده‌ها تحلیل داده‌ها تحلیل داده‌ها	تطبیق الگو ارائه تبیین تحلیل رشته زمانی	اعتبار درونی (تعیین رابطه علی که از روابط کاذب متمایز است)
طرح تحقیق	تعمیم تحلیلی	اعتبار بیرونی (میزان قابلیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها)
گردآوری داده‌ها گردآوری داده‌ها	استفاده از پروتکل تشکیل بانک داده‌ها	پایایی (میزان دستیابی به نتایج مشابه)

تعمیم

آیا تعمیم در تحقیق مطالعه موردی امکان‌پذیر است؟ قابلیت تعمیم در مطالعات موردی موضوع بحث‌های بسیاری بوده است. عده‌ای معتقدند که تحقیقات مطالعه موردی به دلیل تأکید بر یک مورد خاص یا موارد محدود از قابلیت تعمیم برخوردار نیست. عده‌ای

دیگر معتقدند که می‌توان از تعمیم‌های خاص مناسب با سنت روش‌شناسی مطالعه موردی استفاده کرد. تعمیم‌هایی که بر ساخت تعمیم‌های عام و نوموتیک پافشاری ندارند. برای مثال، همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، استیک (۱۳۷۹)، در رویکرد خود با آنکه معتقد است در مطالعات موردی امکان تعمیم کمتر است، از «تعمیم‌های طبیعی» سخن می‌گوید که مبتنی بر تجربه‌های نیابتی است. تجربه‌هایی که چنان به دقت و تفصیل توصیف شده‌اند که خواننده احساس می‌کند خود به آنها دست زده است. اگر چه، خطر این تعمیم این است که اگر خواننده قادر به انتقال درک کسب شده متناسب با محیط‌های دیگر نباشد، به احتمال زیاد ادراکات مناسب چندانی به وجود نخواهد آمد (دیمن، ۲۰۰۵: ۱۱۳). در نهایت، استیک در سال ۱۹۹۴ ارزش مطالعات موردی را در پالایش نظریه‌ها و پیشنهاد پیچیدگی‌ها برای تحقیقات بیشتر و همچنین کمک به ایجاد محدودیت‌های تعمیم مطرح می‌سازد. وی معتقد است «یک یا چند مورد نماینده‌های ضعیفی از جمعیت موارد و زمینه‌های ضعیفی برای بسط تعمیم‌های بزرگ (عام) هستند». این نیز در رویکرد خود پیشنهاد می‌کند که مطالعات موردی می‌توانند موجب بینش‌های نظری گردند که ممکن است قابل تعمیم باشند. اگر چه، آنها نمی‌توانند جهت تعمیم یافته‌های خود به جمعیت‌های موارد مشابه به کار گرفته شوند. این میان «تعمیم تحلیلی» و «تعمیم آماری» تمایز قائل است. او پیشنهاد می‌کند که مطالعه موردی، مانند آزمایش، نمایای یک نمونه نیست و هدف محقق بسط و تعمیم نظریه‌هاست (تعمیم تحلیلی) و نه شمارش فراوانی‌ها (تعمیم آماری). این معتقد است که موارد نباید به‌عنوان واحدهای نمونه‌گیری مانند افراد در یک آزمایش یا یک پیمایش تصور شوند. در عوض، مطالعه موردی را می‌توان به خود آزمایش تشبیه کرد. این به این معنی است که در حالی که یک مطالعه موردی می‌تواند آزمون یک نظریه را تشکیل دهد، هرگز نمی‌تواند نمایای موارد دیگر در هر شکل آماری باشد. در نتیجه، تحقیق مطالعه موردی می‌تواند گزاره‌های نظری قابل تعمیمی ایجاد کند اما نمی‌تواند در مورد ویژگی‌های جمعیت‌ها چیزی به ما بگوید. در این دیدگاه، تحقیق مطالعه موردی یک منطقی فرضی - قیاسی را دنبال می‌کند که به موجب آن موارد به ما کمک می‌کنند، محدودیت‌های درک موجودمان را آزمون کرده و نظریه‌هایی را که به توضیح رویدادها می‌پردازند، را بسط یا اصلاح کنیم. دیمن (۲۰۰۵: ۱۱۶) نیز چنین تعمیمی را در مطالعات موردی پیشنهاد می‌دهد و معتقد است «برای مطالعات موردی تعمیم به کل یک جمعیت نامناسب است. اما تعمیم به مفاهیم و گزاره‌های نظری قابل قبول‌تر می‌باشد». یکی از نقدهایی که به این نوع تعمیم می‌شود این است که به استفاده

از چارچوب‌های نظری موجود محدود می‌ماند (ویلینگ، ۲۰۰۸:۹۰). در هر حال، محققان در مطالعات موردی باید در مورد روشی که کار خود را تعمیم می‌دهند، بسیار محتاط باشند. همواره خطر محدود بودن و وابسته بودن این یافته‌ها به زمینه‌ها و موارد خاص وجود دارد (ویلینگ، ۲۰۰۸؛ دیمن، ۲۰۰۵؛ پلنا و دیگران، ۲۰۰۶).

بخش دوم

هدف این بخش مرور سیستماتیک پژوهش‌های منتخب از فصلنامه جامعه‌شناسی ایران با عنوان مطالعه موردی است. در واقع، این پژوهش نوعی فراتحلیل کیفی^۱ است. در فراتحلیل، ارزیابی شامل اظهارنظر درباره اعتبار پژوهش است. همچنین می‌توان برخی خطاهای ممکن را بازنمایی و تصحیح کرد. هدف از دستیابی به خطاها رسیدن به یک جمع‌بندی صحیح و نشان‌دادن خلاءها و نیازهای پژوهشی است (روزنتال، ۱۹۹۱:۴۶). در این پژوهش، واحد تحلیل، روش نمونه‌گیری، روش جمع‌آوری داده‌ها، روش تحلیل داده‌ها و در نهایت روش تحقیق به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی برای یافتن کیفیت و ارزیابی مطالعات موردی در نظر گرفته شده است. دلیل انتخاب فصلنامه جامعه‌شناسی ایران برای بررسی آن است که این فصلنامه در حوزه جامعه‌شناسی، یکی از معتبرترین و قدیمی‌ترین منابع پژوهش‌های جامعه‌شناختی انجام شده در ایران است. پس از بررسی تمام مقالات فصلنامه جامعه‌شناسی ایران از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۵، ۲۸ مطالعه با عنوان مطالعه موردی به‌عنوان نمونه در دسترس مشخص شد. جدول ۲ این مطالعات، سال تولید و مؤلفه‌های روش‌شناسی و طبقه‌بندی آنها را نشان می‌دهد.

^۱ از آنجا که فراتحلیل قاعده‌تاً باید برای ارزیابی پژوهش‌های کمی استفاده شود، بهتر است برای ارزیابی پژوهش‌های کیفی از اصطلاح «مرور سیستماتیک» استفاده گردد.

جدول ۲: مطالعات موردی منتخب بر اساس سال تولید و مؤلفه‌های روش شناسی

ردیف	نام پژوهش	سال	واحد تحلیل روش نمونه‌گیری	روش جمع‌آوری داده‌ها	روش تحلیل	روش تحقیق
۱	تحرک اجتماعی و ساخت طبقاتی مطالعه موردی: شهر همدان	۱۳۸۱	۳۸۴ نفر -	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۲	نشانگرهای فقر در مناطق روستایی مطالعه موردی: روستاهای شهرستان آزاد شهر	۱۳۸۳	۱۹۲ خانوار چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۳	کاربرد یک الگوی نظری برای تبیین دلایل پایداری نظام‌های آبیاری مبتنی بر زمان سنج آبی مطالعه موردی: روستای داوران در شهرستان رفسنجان	۱۳۸۳	نظام آبیاری روستای داوران	مشاهده ساده و مشارکتی، مصاحبه فردی، جمعی، عمقی و بررسی اسناد	توصیف مورد، اتکا بر قضایای نظری	مطالعه موردی
۴	سرمایه اجتماعی و نقش آن در تشکل‌های تولیدی مطالعه موردی: حوزه آبریز کرخه	۱۳۸۳	۳۷۵ خانوار چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۵	بررسی میزان نارضایتی شغلی معلمان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن مطالعه موردی: معلمان شهر نیشابور	۱۳۸۴	۲۰۹ نفر تصادفی ساده	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۶	تعیین اولویت عوامل مؤثر بر تعهد سازمانی کارکنان مطالعه موردی: در شرکت‌های پالایش گاز فجر و بیدبلند	۱۳۸۴	۴۱۰ نفر طبقه بندی	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۷	بررسی مشارکت اقتصادی زنان روستایی مطالعه موردی: استان فارس	۱۳۸۴	۶۰۰ خانوار چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۸	بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان مطالعه موردی: دانشگاه صنعتی امیرکبیر	۱۳۸۵	۳۸۵ نفر طبقه بندی	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش

ردیف	نام پژوهش	سال	واحد تحلیل روش نمونه‌گیری	روش جمع‌آوری داده‌ها	روش تحلیل	روش تحقیق
۹	سکولاریسم و رابطه آن با تحصیلات عالی مطالعه موردی: جامعه شهری تهران	۱۳۸۵	۴۱۸ نفر طبقه‌بندی/چ ند مرحله‌ای	داده‌های پیمایش «بررسی تغییر نگرش‌ها و رفتارهای دینی جوانان»	روش‌های آماري	تحلیل ثانویه
۱۰	پژوهشی جامعه‌شناختی در زمینه عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان به مشارکت در یکپارچه‌سازی اراضی مزروعی مطالعه موردی: روستاهای زرین دشت	۱۳۸۵	۹۰ نفر چندمرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۱۱	همتراز خوانی در مجلات علمی مطالعه موردی: مجله جامعه‌شناسی ایران	۱۳۸۵	۷۸۹ سند داوری کلیه اسناد	داده‌های موجود	روش‌های آماري	تحلیل اسناد
۱۲	تأثیر احساس محرومیت نسبی بر هویت قومی و هویت ملی مطالعه موردی: اعراب استان خوزستان	۱۳۸۶	۴۵۵ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۱۳	تحلیل جامعه‌شناختی دگردوستی در ایران مطالعه موردی: شهر تهران	۱۳۸۶	۴۱۹ نفر چندمرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۱۴	تبیین جامعه‌شناختی ترس از جرم مطالعه موردی: شهروندان زنجان	۱۳۸۷	۳۲۰ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۱۵	تحلیل جامعه‌شناختی بیماری قلبی و عروقی مطالعه موردی: شهر بوشهر	۱۳۸۸	۳۲۰ نفر ساده	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش
۱۶	بررسی تأثیر عوامل فرهنگی بر الگوی ازدواج مطالعه موردی: شهر شیراز	۱۳۸۹	۴۰۰ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمای ش

ردیف	نام پژوهش	سال	واحد تحلیل روش نمونه‌گیری	روش جمع‌آوری داده‌ها	روش تحلیل	روش تحقیق
۱۷	بررسی رابطه سبک زندگی با هویت قومی جوانان مطالعه موردی: شهرستان مهاباد	۱۳۸۹	۳۰۰ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش
۱۸	پایگاه اقتصادی - اجتماعی و نگرش به مشارکت سیاسی مطالعه موردی: شهر خرم‌آباد	۱۳۸۹	۳۸۴ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش
۱۹	بررسی رابطه بین میزان رعایت هنجارهای اجتماعی و میزان رضایت شغلی مطالعه موردی: معلمان شهر مشهد	۱۳۸۹	۲۹۸ نفر طبقه‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش
۲۰	اقتصاد سیاسی شهر در ایران پیشاسرمایه‌داری مطالعه موردی: عصر صفویه	۱۳۸۹	شهر عصر صفویه	شواهد، مدارک و اسناد تاریخی	تحلیل نظری	تاریخی
۲۱	بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان همکاری مطالعه موردی: مهندسان عضو کانون مهندسين شهر آمل	۱۳۹۰	۲۳۶ نفر تمام شماری	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش
۲۲	بررسی فرآیند برچسب‌زنی به بیماران اچ ای وی و پیامدهای آن مطالعه موردی	۱۳۹۰	۷ نفر هدفمند	مصاحبه عمیق و نیمه متمرکز	کدگذاری تحلیلی	مطالعه موردی
۲۳	بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست‌محیطی مطالعه موردی: استان کردستان	۱۳۹۱	۴۴۰ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش
۲۴	بررسی روحیه مشارکت‌جویی دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی: دانشگاه‌های آزاد اسلامی منطقه هفت کشور	۱۳۹۱	۴۰۰ نفر چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماري	پیمایش

ردیف	نام پژوهش	سال	واحد تحلیل روش نمونه‌گیری	روش جمع‌آوری داده‌ها	روش تحلیل	روش تحقیق
۲۵	اجتماع علمی در دانشگاه‌های ایران مطالعه موردی دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های علامه طباطبایی و تهران	۱۳۹۱	اجتماع علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی	مصاحبه عمیق، اسناد و مدارک	روش‌های کمی و کیفی	مطالعه موردی
۲۶	حافظه جمعی قوم کرد و رابطه آن با نگرش به نظام هویتی مطالعه موردی: شهر بوکان	۱۳۹۳	۳۴۲ نفر چندمرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماری	پیمایش
۲۷	مطالعه دگرگونی فرهنگی در سه نسل دانشگاهی مطالعه موردی: اساتید علوم اجتماعی دانشگاه‌های تهران	۱۳۹۳	۳۴ نفر	مصاحبه نیمه ساختار یافته	نرم‌افزار اطلس	نظریه داده بنیاد
۲۸	تأثیر سبک زندگی بر هویت قومی مطالعه نمونه‌ای: استان لرستان	۱۳۹۴	۱۰۶۶ چند مرحله‌ای	پرسشنامه	روش‌های آماری	پیمایش

جدول ۳ فراوانی و درصد روش‌شناسی (استراتژی پژوهش) مطالعات مورد بررسی را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌کنید، از میان ۲۷ پژوهشی که با عنوان مطالعه موردی مشخص شده است، فقط ۳ مورد یعنی ۱۰/۷۱ درصد مطالعه موردی بوده است. ۲۰ مورد این مطالعات یعنی ۷۵ درصد روش پیمایش را به کار گرفته‌اند. ۱ مورد یعنی ۳/۵۷ درصد نظریه داده‌بنیاد، ۱ مورد یعنی ۳/۵۷ درصد تحلیل تاریخی، ۱ مورد یعنی ۳/۵۷ درصد تحلیل ثانویه و ۱ مورد یعنی ۳/۵۷ درصد تحلیل اسناد بوده است. بنابراین، در واقع، اغلب روش‌شناسی پژوهش‌های انجام شده با عنوان مطالعه موردی «پیمایش» بوده است.

جدول ۳: فراوانی و درصد روش‌شناسی مطالعات موردی منتخب

درصد	فراوانی	روش تحقیق
۷۵/۰۰	۲۱	پیمایش
۱۰/۷۱	۳	مطالعه موردی
۳/۵۷	۱	نظریه داده‌بنیاد
۳/۵۷	۱	تحلیل تاریخی
۳/۵۷	۱	تحلیل ثانویه
۳/۵۷	۱	تحلیل اسناد
۱۰۰	۲۸	کل

در سه مطالعه موردی که در اینجا مشخص گردید، به‌طور کلی توجه جدی به انجام روش‌شناسی مطالعه موردی در ادبیات روش تحقیق صورت نگرفته است. در مطالعات انجام گرفته، می‌توان گفت تاحدودی به استثناء پژوهش «کاربرد یک الگوی نظری برای تبیین دلایل پایداری نظام‌های آبیاری مبتنی بر زمان سنج آبی»، تعریف دقیقی از مورد صورت نگرفته است و اشاره‌ای به نوع طرح مطالعه موردی نشده است. همچنین مورد یا پدیده مورد پژوهش به‌صورت کافی و عمیق از طریق گردآوری و تحلیل داده‌های تفصیلی از مآخذ اطلاعاتی چندگانه توصیف و بررسی نمی‌گردد؛ و در هر سه مطالعه به کیفیت و اعتبار یافته‌ها توجه‌ای نگردیده است.

خلاصه و نتیجه‌گیری

مقاله حاضر، در دو بخش تنظیم شده بود. در بخش اول، تلاش گردید که ضمن شرح «چیستی» و «چگونگی» فرآیند انجام مطالعه موردی به مثابه یک روش‌شناسی به برخی ابهامات و پرسش‌های مهم حول روش‌شناسی مطالعه موردی نیز پاسخ داده شود. مطالعه موردی را می‌توان به‌عنوان روشی برای انتخاب آنچه باید مطالعه شود یا به‌عنوان یک روش‌شناسی مستقل در نظر گرفت. به‌عبارتی دیگر، اگر چه در بسیاری از روش‌شناسی‌ها (استراتژی‌های تحقیق) شکلی از مطالعه موردی در انتخاب آنچه باید مطالعه شود وجود دارد، اما مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی با هدف اصلی خود یعنی مطالعه عمیق یک مورد واحد از دیگر روش‌شناسی‌ها متمایز است. بنابراین، مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی می‌تواند مستقل از روش‌شناسی‌های دیگر مانند نظریه

داده بنیاد یا پدیدارشناسی به کار گرفته شود و از این رو به صورت نظامند دربرگیرنده رویه‌هایی برای انجام این پژوهش است.

با در نظر گرفتن مطالعه موردی با عنوان یک روش‌شناسی مستقل، پرسش دومی که مطرح است این است که آیا مطالعه موردی توصیفی است یا تبیینی؟ همان‌طور که گفته شد، تعیین توصیفی یا تبیینی بودن یک مطالعه موردی به نوع طرح مطالعه موردی بستگی دارد. مطالعه موردی روش‌شناسی مستقلی است که دارای طرح‌های تحقیق مختلفی بوده که هر یک از آنها به محقق اجازه می‌دهد به نوع متفاوتی از پرسش در رابطه با مورد(ها) تحت بررسی بپردازد. اگر چه همه مطالعات موردی باید در برگیرنده توصیفات موارد تحت مطالعه باشند، برخی از مطالعات موردی کاملاً توصیفی باقیمانده، در حالی که برخی دیگر هدف تبیین را نیز دارند. مطالعات موردی توصیفی با ارائه توصیف مفصلی از پدیده در زمینه آن سرو کار دارند. در این مطالعات موردی، مورد بر حسب صورت‌بندی‌های نظری موجود کشف نمی‌شود؛ در عوض، هدف این است که جزئیات ارائه شده توسط توصیف، بینش‌های جدید و درک بهتری از ذات پدیده مورد مطالعه ایجاد کند (مطالعه موردی طبیعت‌گرایانه استیک، ۱۳۷۹، ۱۹۹۴). در مقابل، مطالعات موردی تبیینی در صدد ایجاد تبیین رویدادها هستند. در اینجا، توصیفات آنچه در حال جریان است با تلاش جهت استقرار مفاهیم تبیینی در زمینه همراه است. بنابراین، مطالعات موردی تبیینی فراتر از روایت با توصیف صرف است (مطالعه موردی پراگماتیک، ۱۳۷۸). آنچه که مهم است مشخص کردن نوع طرحی است که شما برای انجام یک مطالعه موردی در پیش می‌گیرید. زیرا می‌توان گفت هر طرحی رویه انجام خاص خود را دارد. در ادبیات مربوطه طرح توصیفی استیک (۱۳۷۹) و طرح تبیینی (۱۳۷۸)، بسیار مورد توجه است. در بسیاری از مطالعات انجام شده، تلویحاً یا صریحاً یکی از این رویه‌های انجام مطالعه موردی در پیش گرفته شده است. در این مقاله، رویه انجام یک مطالعه موردی مبتنی بر رویکرد استیک (۱۳۷۹) و نیز رویه انجام یک مطالعه موردی مبتنی بر رویکرد (۱۳۷۸) بصورت جداگانه شرح داده شد.

همچنین همان‌طور که استدلال شد، به جای تلاش در تفکیک مطالعه موردی کمی و کیفی، باید گفت مطالعه موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی مستقل به علت ویژگی‌های ذاتی خود، یعنی کل‌گرا و خاص‌گرا بودن، در سنت تحقیق کیفی جای دارد. اما از آنجا که هدف اصلی در این روش‌شناسی، مطالعه عمیق یک مورد از طریق گردآوری و تحلیل داده‌های تفصیلی از مأخذ اطلاعاتی چندگانه است، امکان ترکیب روش‌های کمی و کیفی

در جمع‌آوری داده‌ها را فراهم می‌کند. در واقع، ویژگی مهم روش‌شناسی مطالعه موردی این دانسته می‌شود که به‌عنوان یک استراتژی ترکیبی با هدف بررسی زوایای مختلف یک مورد از طریق مثلث‌سازی، روش‌های مختلف از جمله تحقیق کیفی و تفسیری، تحقیق همبستگی و تحقیق تجربی را با هم تلفیق کرده است. در مورد تعمیم در مطالعات موردی نیز مشخص شد که اگر چه برخی مدعی‌اند امکان تعمیم در مطالعه موردی وجود ندارد اما می‌توان از تعمیم‌های خاصی مانند «تعمیم‌های طبیعی» یا «تعمیم‌های تحلیلی» استفاده کرد که مناسب با روش‌شناسی مطالعات موردی است.

در بخش دوم، با مرور سیستماتیک ۲۸ پژوهش که با عنوان مطالعه موردی در فصلنامه جامعه‌شناسی ایران از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته به بررسی و ارزیابی مطالعات موردی بر مبنای یک روش‌شناسی مستقل پرداخته شد. همان‌طور که مشاهده شد، از میان ۲۸ مطالعه‌ای که با عنوان مطالعه موردی مشخص شده است، فقط ۳ مورد (۱۰/۷۱ درصد) مطالعه موردی بوده است. ۲۱ مورد این مطالعات (۷۵ درصد) روش پیمایش را به کار گرفته‌اند. بنابراین، اغلب روش‌شناسی مطالعات انجام شده با عنوان مطالعه موردی، در حقیقت پیمایش بوده است که مشخصات آن، تعداد نمونه زیاد، روش نمونه‌گیری تصادفی، روش گردآوری داده‌ها پرسشنامه و روش تحلیل آماری است. معادل گرفتن روش‌شناسی مطالعه موردی با پیمایش، کاربردی نادرست از مطالعه موردی است. البته این بدان معنا نیست که مطالعه موردی نمی‌تواند از پیمایش استفاده کند. همان‌طور که گفتیم، در مطالعه موردی امکان بکارگیری روش‌های کمی و کیفی در جمع‌آوری داده‌ها وجود دارد. اما نتایج پیمایش فقط جزئی از پازلی خواهد بود که تصویر کل مورد را می‌سازد. همچنین می‌توان مشاهده کرد که در ۲۵ مطالعه موردی بررسی شده از ۲۸ مورد، مطالعه موردی نه به‌عنوان یک روش‌شناسی مستقل، بلکه عمدتاً انتخاب آنچه باید مطالعه شود، به همراه دیگر استراتژی‌های پژوهش مانند پیمایش، تحلیل تاریخی، نظریه داده بنیاد، تحلیل ثانویه و تحلیل اسناد به کار گرفته شده است. پیشنهاد می‌گردد در این موارد از به کار بردن عنوان «مطالعه موردی» پرهیز کرده و واحد تحلیل را با عنوان «مورد مطالعه» مشخص کنیم.

در آخر باید گفت، اگر چه مطالعه موردی یک روش انعطاف‌پذیر است و در اجرای آن ضرورتی ندارد که به دقت به توالی مراحل مجزا از یکدیگر و جزئیات آن پایبند بود، توجه کلی به رویه‌های انجام مطالعات موردی و اصول آن ضروری به نظر می‌رسد. مقصود ما نیز از شرح رویکردهای ارائه شده در اینجا الگویی است که بتوان آن را با راه و روش خود برای

اجرای یک مطالعه موردی به کار برد. با این امید که به پژوهش‌های موردی بیشتر و دقیق‌تر منجر گردد. در حقیقت، مقاله حاضر تلاشی جهت نظم بخشیدن و روشن‌ساختن پاره‌ای از مناقشات و ابهامات بسیار پیرامون چیستی و چگونگی انجام مطالعات موردی به‌عنوان یک روش‌شناسی مستقل بوده است. و این بدان معنا نیست که پاسخ‌های بحث شده در اینجا قطعی است بلکه امید آن است که مباحثات بیشتری را در این زمینه دامن زند.

فهرست منابع:

- استیک، رابرت ای. (۱۳۷۹). هنر پژوهش موردی، ترجمه محمدعلی حمید رفیعی، تهران: نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بلیکی، نورمن (۱۳۹۰). طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- دواس، دیوید (۱۳۸۷). طرح تحقیق در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر آگاه.
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله (۱۳۶۸). مطالعه موردی، نامه علوم اجتماعی، جلد اول، شماره دوم، دانشگاه تهران.
- کرسول، جان (۱۳۹۱). پویش کیفی و طرح پژوهش، ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی: تهران: نشر صفار.
- گال و دیگران (۱۳۹۰). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی (جلد دوم)، ترجمه احمدرضا نصر و دیگران، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی و سمت.
- ین، رابرت کی (۱۳۷۸). طرح تحقیق و روش‌های مورد پژوهی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر مؤسسه فرهنگی آینده پویان تهران.

Baxter, P.; Jack, S. (2008). "Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers", *The Qualitative Report* Vol. 13 No. 4 December : 544-559.

Daymon, CH.; Holloway, I. (2005). *Qualitative Research Methods in Public relations and Marketing Communications*, Routledge.

Denzin, N.K.; Lincoln, Y.S. (2005) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, Sage.

Fidel, R. (1984). "The Case Study Method: A Case Study", *Library and Information Science Research, an International Journal*, v6 n3: 273-288.

Given, L. M. (2008). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, a Sage Reference Publication.

Good, W.J.; Hatt, P. K. (1952). *Methods in Social Research*, New York: McGraw-Hill.

Johansson, R. (2003). Case Study Methodology. Proceedings of the International Conference Methodologies in Housing Research; 2003 Sep 22-24; Stockholm, Sweden.

Miles, M. B.; Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded source book (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Palena, N.; Shyam, T.; Carolyn, B. (2006). Preparing A Case Study: A Guide for Designing and Conducting a Case Study for Evaluation Input, Pathfinder International Tool Series, Monitoring and Evaluation-1.

Resenthal, R. (1991). Meta-analytic Procedures for Social Research, Beverly Hills CA: sage.

Stake, R. E. (1994). Case studies, in Denzin, N.K. and Y.S. Lincoln, The Sage Handbook of Qualitative Research, Thousand Oaks, Sage.

Wiling, C. (2008). Introducing Qualitative Research in Psychology, Open University Press.

Case Study as a Methodology

Sajedeh Allameh (Ph.D)¹

DOI: 10.22055/qjstd.2021.17216

Abstract:

Case Study has a significant role in both fundamental development and methodology of social sciences. On the other hand, there are a plenty of confusions and misgivings about it. Since it seems that the most of social researches have accomplished through this method, clarification of case study is worthy. In particular, this methodology is used less frequently in sociological research in Iran as an independent methodology. This article has been written in 2 sections. In the first section, we try to elaborate the process of case study as a method meanwhile some of its obscurities and questions about it will be answered. In this section, two principal procedures of case study which are very noticeable in literature means descriptive case study by Stake and explanatory case study by Yin will be explained. Reviewing 28 backgrounds entitled “case study” in Iranian Sociological association’s journal from 2002 to 2016, second section devoted to reevaluation and meta-analysis of case study as a method.

Key Concepts: Case Study, Descriptive Case Study, Explanatory Case Study

¹ PhD in Sociology of Social Issues in Iran, University of Tehran, Tehran, Iran, allameh.sajedeh@yahoo.com

